

Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча
мамлекеттик комиссиясына караштуу Диний
кырдаалды изилдөө борбору

“Кыргызстандын саясатындагы ислам”

Оморов А. И

“Кыргызстандын саясатындагы ислам”

Аннотация

Бул изилдөө Кыргызстандын саясий жашоосунда болуп жаткан жараяндарда ислам дини же диний фактор канчалык роль ойноп жатат жана дүйнөбий мамлекеттин дин багытын тескеген мыйзамдары, принциптери болгонуна карабастан диндин саясатташуусун иликтөөгө алды.

Макулдашылган методологияга ылайык жүргүзүлгөн изилдөөнүн алкагында интернет булактар, ар кандай публикациялар, видео-материалдар, электрондук жана басылма ЖМКлар, диний багыттагы изилдөөнүн жыйынтыктары жана укуктук-ченемдик актыларды анализ кылынды. Ошондой эле кырдаалды толугураак билүү үчүн саясат таанучу, дин таанучу, ЖОЖдордун окутуучулары, Аалымдар кеңешинин мүчөлөрү, теолог, диний кызматкер, мамлекеттик кызматкер жана көз карандысыз эксперттерден интервью алуу менен анализ жүргүзүлүп, изилдөөнүн сапаттык методу колдонулду.

Мазмуну

Кыскартылган сөздөр	3
Кириш сөз	4
Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттынын мыйзам негиздери.	5
Светтик принцибинин мааниси эмне?	8
Изилдөөнүн максаты	9
Изилдөөнүн милдеттери.....	9
Изилдөөнүн объекти	9
Изилдөөнүн предмети.....	9
Изилдөөнүн гипотезасы	9
Изилдөөнүн суроолору	10
Изилдөөнүн методологиясы	10
Изилдөөнүн инструментарийи.....	11
Кабинеттик изилдөөнүн жыйынтыгы:	11
Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын кыскача тарыхы	11
Кыргыз саясаты жана ислам дини	12
Дин менен мамлекеттин карым-катнашынын жалпы үч түрүн көрсөтүүгө болот:	16
Эксперттик сурамжылоонун жыйынтыгы:.....	16
Корутунду	23
Сунуштамалар.....	24
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:	25

Кыскартылган сөздөр

ж.б. –жана башка

ЖК –Жогорку Кеңеш

ЖМК – жалпыга маалымдоо каражаттары

ЖОЖ –жогорку окуу жайы

КМДБ –Кыргызстан Мусулмандарынын Диний Башкармалыгы

о.э –ошондой эле

т.а. –тагыраак айтканда

Кириш сөз

Акыркы 20 жылда Кыргызстандын диний абалы кескин түрдө өзгөрүп жаңы нукка багыт алып баратат, т.а. динди саясатка көбүрөөк аралаштырылуусу байкалууда. Диний чөйрөдө болуп жаткан бул процесстер 70 жыл (1918-1991-жж.) атеисттик идеологияда жашаган Кыргызстан үчүн жаңы көрүнүш, жаңы тажрыйба б.с. Ошондой эле эгемендүүлүк менен келген дин тутуу эркиндиги жаш мамлекеттин бүткүл дүйнөлүк диний коомчулукка ачылууга өбөлгө түзүп берди. Мусулман дүйнөсү менен үзүлгөн байланышты кайрадан камсыздап берип, натыйжада ар кайсы мусулман мамлекеттерден, ошол өлкөнүн тарыхынын, маданиятынын таасиринде калган ар кандай диний жамааттар Кыргыз Республикасынын аймагында пайда болуп отурат. Баштапкы учурларда диний жамааттардын пайда болушу, бирин-сирин жаштардын чет өлкөгө диний билим алуу үчүн кетүүсү сыяктуу көрүнүштөр сырттан жөнөкөй көрүнүп, жөнөкөй бааланса, учурда ал диний жамааттардын күчтөнүүсү, өкүлдөрүнүн, жактоочуларынын санын көбөйтүүсү, диний билим берүү мекемелеринин санынын кескин өсүүсү, кээ бир дин кызматкерлеринин коомчулукта өтө таасирдүү болуусу жана диний атрибутиканын күнүмдүк жашоодо көп колдонулуусу ж.б. ушул сыяктуу көрүнүштөргө күбө болуп келебиз. Кыргыз Республикасы баш мыйзамында светтик башкача айтканда мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган мамлекет¹ деп жазылып, дин мамлекеттен ажыратылган, дин саясатка, мамлекеттин ишине кийлигише албайт деген мамлекеттин мыйзамында принцип болгонуна карабастан Кыргызстандын саясий турмушуна диндин катышуусу байкалууда. Буга бир нече мисал келтирсек болот.

2016-жылдын июнь айындагы жума күндөрү жума намазына байланыштуу түшкү тыныгууну узартуу боюнча мыйзам долбоору боюнча талаш башталып, коомчулук тарабынан социалдык тармактарда кызуу талкууга алынган жана бул талкууда диний ишмер, Аалымдар кеңешинин мүчөсү Ч. Жалилов менен эл өкүлү Ж.Акаевдин ортосундагы пикир келишпестик коомчулукта чоң резонанс жараткан. Аалымдар кеңешинин мүчөсү, дин кызматкери катары мыйзам долбоорунун кабыл алынуусуна кийлигишүүсү² ислам саясатташып бара жатабы? – деген суроону пайда кылат.

Ошондой эле 2017-жылы президенттик шайлоонун алдында дин кызматкеринин³ президенттикке талапкерлердин бирөөсүн колдоп, эл алдына чыгып сүйлөөсү жана башкаларды дагы колдоого үндөөсү⁴ жана 2018-жылы Кыргыз Республикасынын спикеринин айт намазындагы динден колдоо күтүп, диний башкармалыктын айткандарын аткарсак өнүгөбүз деп, сүйлөгөн сөзү⁵ ж.б. болгон окуялар динди саясий максат үчүн колдонулуп жатканын көрсөтүп турат.

Акыркы жылдардагы бул окуяларды мусулмандардын колдоосуна ээ болуу максатында диний баалуулуктарды саясий процесстерге колдонуу деп баалоого болот. Ушуга байланыштуу кырдаалдын курчушуна жана мамлекеттин светтик мүнөзүн жоготуу

¹ Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 1-берене

² https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security/27786378.html

³ Аалымдар Кеңешинин мүчөсү, экс-муфтий Ч. Жалилов КР президенттине талапкерди колдогон

⁴ <https://kabarlar.org/news/93631-chubak-azhy-men-sooronbay-zheenbekovdu-koldoym-zhana-baardyk-musulmandardy-koldoogo-chakyrkam.html>

⁵ <https://www.azattyk.org/a/kurman-ait-jumabekov-religion/29445427.html>

кооптуулугуна алып келген исламдын мындан аркы саясатташуу коркунучу пайда болуп отурат. Мындан тышкары саясатчылардын жана жогорку орундагы мамлекеттик кызматкерлердин саясий колдоого жетүү максатында диний уюмдардын иш-чараларына активдүү катышуулары да байкалууда.⁶

Байистүү (светтик) мамлекет болгон Кыргызстандын саясатында диндин ролу кандай? Саясий көз караш менен караганда дин кандай нукта бара жатат? Диндин саясатташуусу эмнеге алып келет? Саясий деген эмне? Саясий исламдын мааниси эмне? Эгер мамлекеттик кызматкер же муниципалдык кызматкер динчил же динге жакын болсо, өзүнүн кызматтык милдеттерин кандай аткарышы керек? Эгерде кандайдыр бир чечим кабыл ала турган болсо, анда кайсы эрежелерди, кайсы принциптерди колдонушу керек?

Мына ушул суроолордун жообу, мамлекетибиз үчүн да, диний чөйрө үчүн да актуалдуу болуп турат. Бул изилдөө Кыргызстандагы диндин саясатташуусуна багытталган алгачкы изилдөө болуп саналат. Бүгүнкү күнгө чейин бул багытка арналган изилдөөлөр болгон эмес.

Бул изилдөө 17 изилдөө, монография жана усулдук колдонмонун, КР диний багыттагы мыйзамдарынын о.э. 30 дан ашуун мезгилдүү басылма жана интернет булактарга таянуу менен, диний чөйрөнү жакшы талдаган 12 эксперттин пикиринин негизинде жазылды.

Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын мыйзам негиздери

Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын негиздери Кыргызстандын Конституциясында так жазылган. Баш мыйзамдын 1-беренесине ылайык “Кыргыз Республикасы - эгемендүү, демократиялык, укуктук, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган, унитардык, социалдык мамлекет”.⁷

Конституциянын 7-беренесинде дин аралашпаган принцип төмөндөгүдөй аныкталат: “Кыргыз Республикасында эч бир дин мамлекеттик же милдеттүү дин катары кабыл алынышы мүмкүн эмес.” Берененин 2-пунктунда “Дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылган”, ал эми 3-пунктунда “Диний бирикмелердин жана дин кызматчыларынын мамлекеттик органдардын ишине кийлигишүүсүнө тыюу салынат” – деп жазылган.

Ошол эле учурда Конституциянын 32-беренесине ылайык, ар бир жарандын абийирине жана дин тутуу эркиндигине кепилдик берилет. Ар бир жаран, диндик жана башка ишенимдерди эркин тандоого жана тутууга укуктуу, жана эч ким өзүнүн диндик жана башка ишенимдерин билдирүүгө же алардан баш тартууга мажбурланууга тийиш эмес. Конституциянын 20-беренеси дин тутуу эркиндик укугуна чектөө коюлушу мүмкүн эмес деп көрсөтүлгөн.

⁶ Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат: Кыргызстандагы мыйзам негиздери, концепция жана “салттуу ислам”, 8-бет

⁷ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2010-жылындагы Конституциясы, Бишкек, 2010 караңыз

Конституция мамлекет башкарууга дин аралашпаган принципти камсыз кылуу менен, диний негизде саясий партияларды түзүүгө (4/3-беренеси) жана диний бирикмелердин иш-аракети конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, ошондой эле диний касташууну тутандырууга, социалдык үстөмдүүлүкө жана дискриминацияга багытталган иштерине тыюу салат (4/5 жана 31-беренелер).

Дин тутуу эркиндик укугу жана мамлекеттин диний уюмдар менен болгон өз ара аракеттенүүнүн позициясы 2008-жылдын 31-декабрында кабыл алынган “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамында тереңирээк жазылган. Мыйзамдын 4/1-беренесине ылайык ар кимге дин тутуу жана атеисттик ынаным эркиндигине кепилдик берилет.⁸

Мыйзамда белгиленген дин тутуу эркиндиги – бул мыйзам менен тыюу салынбаган, дин тутууга, тандоого, айтууга, диний ырым-жырымдарга жана аземдерге катышууга болгон адамдын укугу.

Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамы диний иш-аракетти динге ишенгендердин диний муктаждыктарын канааттандырууга багытталган иш-аракет, диндерди жайылтуу, диний таалим-тарбия, кудайга табынуу иштерин, дуба кылуу жыйындарын өткөрүү, үгүт-насыят окуу, дин адистерин, дин кызматкерлерин окутуу, миссионерчилик, ошондой эле диний уюмдун табынуу ишин жана материалдык жактан камсыз кылууга багытталган дагы башка иш (диний адабиятты басып чыгаруу жана жайылтуу, табынуу буюмдарын жасоо жана жайылтуу, диний кызматчылар жана дин кызматкерлери үчүн тиешелүү кийим-кечек чыгаруу, дагы башка иш-аракеттер) деп мүнөздөйт.

Белгилей кетсек, “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамынын 22-беренесинин 15-пунктунда диний уюмдардын өкүлдөрү үгүт жүргүзүүгө, ар кандай үгүт материалдарын чыгарууга жана таратууга укугу жок - деп көрсөтүлгөн⁹.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрындагы ПЖ № 203 Жарлыгы менен бекитилген **2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясында** мамлекеттин светтик принциби тууралуу биринчи жолу төмөндөгүдөй багыттар аныкталган:

Диний уюмдар өз ишин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жүргүзүшөт, мамлекет тарабынан диний конфессияларга бирдей мамиле кылынат.

Мамлекет регуляторлорду киргизет, алар адам укуктарын сактоонун негизги принциптерин жана мамлекеттин дин аралашпаган мүнөзүн эске алуу менен Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык диний бирикмелердин жана уюмдардын ишин жүргүзүү үчүн шарттарды камсыз кылат.

⁸ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 31-декабрындагы №282 “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө” мыйзамы

⁹ Кененирээк Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 2-июлундагы №68 “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Конституциялык Мыйзамында

Ошол эле учурда диний бирикмелер жана уюмдар мамлекеттик башкарууга, мамлекеттин ички жана тышкы саясатына кийлигишпейт, өз ишинде саясий максаттарды көздөгөнгө, коомдук жана мамлекеттик коопсуздукка коркунуч келтирген аракеттерди жүргүзгөнгө укугу жок.

Мамлекет жана диний бирикмелер социалдык, маданий, билим берүү, кайрымдуулук жана экономика чөйрөлөрүндө, ошондой эле экстремизмди алдын алууну кошкондо, коомдук коопсуздукту камсыз кылуу маселелеринде кызматташат.

Кыргыз Республикасы - дин аралашпаган мамлекет, ар бир адамга абийир жана дин тутуунун эркиндиги кепилдик кылынат. Мамлекет дин боюнча өзүнүн саясатын дин аралашпаган система менен баалуулуктардын диний системасынын ортосундагы өз ара түшүнүшүүнүн жана эриш-аркак мамиленин негизинде жүргүзөт.

Диний уюмдарды мамлекеттик жөнгө салуунун дин аралашпаган принциби мамлекеттик органдардын ишине диний уюмдардын жана ырасымдардын кызматчыларынын кийлигишүүсүн болтурбоо жолу менен дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылгандыгы тууралуу конституциялык ченемди ишке ашырууну билдирет.

Кыргызстанда мамлекет дин аралашпаган мүнөздө болгондуктан, эч ким өзүнүн диний же башка ынанымдарын билдирүүгө же алардан баш тартууга мажбурланбайт жана туткан дининин белгилери же анысынын жоктугу боюнча басмырланбайт.

Абийир жана дин тутуу эркиндигине болгон укукту ишке ашыруу дин аралашпаган мамлекетте мамлекеттик органдардын жана диний уюмдардын функцияларын ажыратуу принцибинин негизинде жүргүзүлөт. Бул принцип төмөнкү шарттар сакталганда ишке ашырылат:

- мамлекет конфессиялык жактан нейтралдуу болуп эсептелет, эч бир динге артыкчылык бербейт жана кандайдыр бир диний идеологияны жарандар үчүн милдеттүү расмий катары колдонбойт;

- диний уюмдар мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иштерине кийлигишпейт; алар сунуштары, арыздары жана диний уюмдар өткөрүүчү иш-чараларга катышууга чакыруу менен мамлекеттик органдарга кайрылууга укуктуу;

- диний уюмдар кандайдыр бир мамлекеттик функцияларды аткарабайт;

- диний уюмдар саясий партиялардын жана партиялык кыймылдардын ишине катышпайт;

- мамлекет конфессиялар ортосундагы ынтымакты, ар кандай конфессиялардын жамааттарынын, ошондой эле динге ишенгендер менен динсиздердин ортосундагы өз ара сый мамилени чыңдоого өбөлгө түзөт;

- мамлекеттин диний уюмдардын ички конфессиялык ишине кийлигишүүсүнө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында гана каралган учурларда жол берилет;

- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын диний уюмдар тарабынан сакталышына мамлекеттик контролдоо динге ишенгендердин диний түшүнүктөрүнө мамлекеттик бийлик органдары тарабынан сый мамиле кылуу принцибине негизделет.

Мамлекет абийирдин жана дин тутуунун эркиндигин камсыз кылып, жеке, коомдук жана улуттук кызыкчылыктарды коргоо принциптерин негиз кылып, стабилдүүлүктү жана жарандардын коопсуздугун камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын алкагында төмөнкүдөй чараларды көрөт:

- диний негиздеги чыр-чатактарды болтурбайт жана аларды чечүү үчүн чараларды көрөт;

- инсан, коом жана мамлекет үчүн кооптуу болгон диний уюмдардын жана кыймылдардын ишин чектейт;

- экстремисттик же деструктивдүү идеяларды пропагандалоону, диний жаатчылыкты жана зомбулукка чакырыктарды болтурбоо максатында диний билим берүүнүн, диний адабияттардын, ЖМКдагы диний материалдардын мазмунуна контролдук кылат.

Светтик принцибинин мааниси эмне?

Бир мамлекеттин светтик мамлекет болуусу, ал өлкөнүн конституциясында так көрсөтүлгөн учурлар бар, ошондой мамлекеттин дүйнөбий принцибинде болгондугун социология илиминде төмөндөгү критерийлер менен аныктайт:

- мамлекеттик органдар менен диний уюмдардын өнөктөштүгү жана
- мамлекеттин укуктук системасына диндин таасиринин даражасы менен аныктайт.

Ал эми учурда дүйнөдө 27 өлкөнүн конституциясында светтик принциби жазылган. Алардын ичинен 13 өлкө калкынын басымдуу бөлүгү мусулмандар жашаган мамлекеттер: Азербайжан (7-берене дүйнөви), Казакстан (1-берене зайырлы), Тажикстан (1-берене дунявй), Түркмөнстан (1-берене dünýewi), Түркия (2-берене laik), Буркина-Фасо (laïc), Чад (laïque), Гвинея (laïque), Гвинея-Бисау (laica), Косово (светтик), Мали (laïcité de l'Etat), Сенегал (laïque) жана Кыргыз Республикасы (башкарууга дин аралашпаган).¹⁰

Биздин мамлекетте “светтик” түшүнүгүн атеизм менен алмаштырып, натыйжада атеисттик мамлекет деп динди толугу менен сүрүп чыгаруу сыяктуу бир түшүнүк дагы жок эмес. Атеисттик көз караштагы жарандык активисттер дин жана светтик

¹⁰ <http://www.maviyorum.com/islamcilik-dislayici-laiklik-ve-pasif-laiklik-ahmet-kuru/> (акыркы кирген убакыт 25.07.2017)

принциптерди билбей коомчулукту дин саясатка кирип жатат деп кээде тынчын алган учурлар бар.¹¹

“Светтик” укуктук бир түшүнүк болгондуктан, укукка байланыштуу болгондуктан, система толугу менен секулярдык система деп, Исламды четке кага турган болсок, светтик пайда болору менен динсиздик деп которулуп, философиялык динсиздикти киргизе башаташат. Адамзатка табигый болгон динди көрмөксөнгө салуу, четке кагуу коомду бөлүүнүгө, тирешүүгө алып келет. Бул учурда светтик демократияга каршы болгон көптөгөн жарандар чыгат.”

Изилдөөнүн максаты – Саясий процесстерге исламдын таасирин аныктоо жана кайсы деңгээлге көбүрөөк таасирин тийгизүүдө. (жергиликтүү деңгээлде, райондук деңгээлде, облустук деңгээлде, республикалык деңгээлде)

Изилдөөнүн милдеттери

1. Кыргызстанда болгон жана болуп жаткан саясий процесстерде мыйзамдагы жана практикадагы ислам дини менен саясаттын карым-катнашын аныктоо.
2. Ислам дини катышкан саясий процесстерди аныктоо
3. Ислам динин саясатташуусу кайсы деңгээлде болуп жатканын аныктоо (жергиликтүү деңгээлде, райондук деңгээлде, облустук деңгээлде, республикалык деңгээлде)
4. Заманбап саясий процесстерде Ислам дининин ордун жана ролун аныктоо
5. Мамлекет менен диндин өз-ара байланышынын моделдерин көрсөтүү

Изилдөөнүн объекти – Кыргыз Республикасынын саясатында ислам катышкан процесстер.

Изилдөөнүн предмети – Саясий процесстерде болгон ислам менен саясаттын карым-катнашы.

Изилдөөнүн гипотезасы – Кыргыз Республикасындагы саясий процесстерге ислам дини активдүү колдонулууда. Динди саясий процесске аралаштыруу менен дин саясатташып, натыйжада диний-саясий партиялар пайда болот.

Кыргыз Республикасындагы саясий процесстерге динди кошкон саясатчылар жана жарандык активисттер светтик принцибин атеизм менен аралаштырып дин жана саясатты коркунуч деп тушунуп атышат

¹¹ <https://center.kg/article/74>

Изилдөөнүн суроолору– Байистүү (светтик) мамлекет болгон Кыргызстандын саясатында диндин ролу кандай? Саясий көз караш менен караганда өлкөдө дин кандай нукта бара жатат? Диндин саясатташуусу эмнеге алып келет?

Изилдөөнүн методологиясы

Биринчи этапта **кабинеттик изилдөө** жүргүзүлгөн.

Кабинеттик изилдөө материалдары изилдөөнүн инструментарийин жана талаа изилдөөсүнүн жүрүшүн аныктоо үчүн колдонулат. Кабинеттик изилдөөнүн маалымат булактары:

- Интернет-булактар (ар кандай публикациялар, форум жана видео-материалдар);
- Электрондук жана басылма ЖМК;
- Диний багыттагы изилдөөнүн жыйынтыктары;
- Мыйзам жана укуктук-нормативдик актылар.

Кабинеттик изилдөө менен бирге тереңирээк анализ жүргүзүү үчүн изилдөөнүн сапаттык методу, тереңдетилген интервью (глубинное интервью) жүргүзүлгөн.

Эксперттик сурамжылоо Бишкек шаарында жүргүзүлгөн. Эксперттердин тизмеси ЖМКга мониторинг жүргүзүү менен саясат таануучу, Кыргызстандагы диний кырдаалды түшүнгөн жана бул жааттагы иш-аракеттерге активдүү катышып жүргөн критерийи менен түзүлдү. Ошондой эле кошумча “снежный ком” методу аркылуу интервью берген эксперттерден бул багыт боюнча кайсы адисти сунуштарын суроо менен эксперттердин базасы түзүлдү.

Жалпы 12 эксперттен интервью алынып, 9 интервью “face to face” ыкмасы менен, 3 интервью эксперттер менен жолугуу мүмкүнчүлүгү жоктугуна байланыштуу телефон аркылуу жүргүзүлдү. Маектешүү респонденттин макулдугу менен диктофонго жаздырылып алынды. Сурамжылоодо “ачык” түрдөгү суроолор суралып, эксперттердин оюн ачык жана кенен айтууга өбөлгө түзүлүп берилди жана респонденттин ыңгайына карата кыргыз жана орус тилинде жүргүзүлдү. Баардык маалыматтар жалпыланган жана сунуштар түрүндө, берилип, респонденттердин жеке маалыматтары анонимделип берилерине убада берилди.

Изилдөөнүн планы боюнча респонденттердин тобу көз карандысыз эксперттерден, изилдөөчүлөрдөн, ЖОЖдордогу окутуучулардан, диний билим берүүдөгү адистерден, укук коргоо органдарынын өкүлдөрүнөн, мамлекеттик кызматкерлерден жана Кыргызстан Мусулмандарынын Диний Башкармалыгынын (КМДБ) структурасындагы кызматкерлерден түзүлдү. (1-таблица)

Интервью №	кесиби	билими
1	көз карандысыз эксперт	илимдин кандидаты
2	көз карандысыз эксперт, изилдөөчү	жогорку
3	көз карандысыз эксперт, изилдөөчү	жогорку
4	изилдөөчү, илимий изилдөө борборунун жетекчиси	жогорку
5	Теолог	жогорку
6	мамлекеттик кызматкер	жогорку
7	көз карандысыз эксперт	илимдин кандидаты
8	диний билим берүүдөгү адис, КМДБнын структурасындагы адис	жогорку
9	жогорку окуу жайында окутуучу, эксперт	илимдин кандидаты
10	Аалымдар кеңешинин мүчөсү	жогорку
11	көз карандысыз эксперт	жогорку
12	ИИМ кызматкери	жогорку

1-таблица. Интервьюга катышкан эксперттердин анонимделген тизмеси

Изилдөөнүн инструментарийи – эксперттик сурамжылоо жарым структуралуу интервью аркылуу респонденттин уруксаты менен диктофонго жазылып алынды.

Негизги түшүнүктөр:

Саясат –мамлекеттик бийликтин өлкөнүн ички жана тышкы мамилелерин, маселелерин жөнгө салуу үчүн мамлекеттин жалпы кызыкчылыктарына ылайык жүргүзгөн иш-аракеттери.

Дин –бул моралдык ченемдерди, ырым-жырымдарды, ибадат аракеттерди камтуу менен табияттан тышкары турган күчкө ишенүү менен шартталган дүйнө таанымы.

Кабинеттик изилдөөнүн жыйынтыгы:

Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын кыскача тарыхы

Кыргыз саясатындагы ислам динин ролун жана өз ара карым-катнашын аныктоо үчүн Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын этаптарын карап чыгуу керек.

Биринчи этап, либералдуу жана толугу менен дин тутуу эркиндиги берилген мезгил деп атасак болот.¹² Бул багыттагы мамлекеттик саясат, алгачкы этаптарда нейтралдуу позицияда болуп, негизинен ар кандай диний уюмдарды эсептик каттоодон өткөрүү менен чектелген. Мындай пассивдүүлүк мамлекет тарабынан диний чөйрөнү контролго алуудан алыстаткан. Натыйжада, өлкө аймагына салттуу эмес көптөгөн диний

¹² К. Маликов, Свобода вероисповедания и общественная безопасность: оценка и перспективы развития религиозной ситуации в Кыргызстане

уюмдар келип, өз иш-аракеттерин баштаган. Өлкөдөгү либералдуу мамиледен улам мусулман дүйнөсү менен мамиле бекемделип, “Исламдын кайра жаралуу” процесстеринин пайдубалы негизделген. Ошондой эле көптөгөн кыргыз жаштары ушул мезгилдерде диний билим алууга чет өлкөгө аттанышкан.

1999-жылы болгон Баткен окуясы, Өзбекстан ислам кыймылынын Кыргызстандын аймагына кирип келиши мамлекетти диний экстремизм менен күрөшүү керектигин зарылчылыгын туудурду.

Экинчи этап, 2000-2006-жж. туура келет жана шарттуу түрдө “мээлүүн жазалоо” этабы деп атоого болот. Себеби, мамлекет көп кыйынчылыктарга дуушар болуп, диний экстремизм менен күрөшүүдө күч ыкмаларын колдонгон. Ал эми диний экстремизм менен күрөшүүдө профилактикалык иш-чаралар болгон эмес.¹³

Бул мезгилде диний коомчулук өзүнүн параллель дүйнөсүндө коомдук-саясий жана экономикалык жактан мамлекет менен минималдуу кесилишүү менен өнүгүүсүн уланткан.

Үчүнчү этап, 2006-2013-жж. мамлекет акырындык менен активдүү оюнчу ролуна кире баштаган мезгил. Себеби, коомчулукта болгон окуялар, жараяндар, диндин жарандардын жашоосунда маанилүү роль ойноп, коомдук-саясий жашоодо активдешүүсү байкалган. Бул убактарда коомдун динге кызыгуусу дароо күчөп, ЖМКларда миссионердик иш-аракеттер, прозелитизм, конфессиялар аралык мамиле боюнча маселелер, экстремизм, диний объекттердин эсептик каттоосу сыяктуу көптөгөн көйгөйлөр көтөрүлө баштаган.

Ошентип, 2008-жылдын акырында “Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар” мыйзамы кабыл алынган.

Акыркы этап катары, 2014-жылдан берки учурду айта алабыз. Себеби, 2014-жылдын февраль айындагы Коопсуздук (ошол учурда Коргонуу) Кеңешинин чечими менен “2014-2020-жж. карата Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү саясаты” концепциясы кабыл алынгандан бүгүнкү күнгө чейинки мезгил.

Кыргыз саясаты жана ислам дини

Дүйнөбий (секулярдуу) өлкөдө дин мамлекеттен ажыратылганы менен дин элден ажыратылган эмес жана ал күнүмдүк турмушта пайдаланыла берет. Балким коомдун салт-санаасынын, жүрүш-туруш эрежелеринин, социалдык нормалардын өзөгүнө айланат. Ислам дини Кыргызстандын коомдук-саясий жашоосунда өзгөчө орунду ээлеп турат. Биринчи себеби - элдин көпчүлүк бөлүгү бул динди карманышат; экинчи себеби - дин менен элдин каада-салты менен жуурулушуп, руханий маданиятына аралашып калган. Мыйзамда айтылгандай, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган, дин жана диний ырасымдар мамлекеттен ажыратылган. Бирок дин менен мамлекет өз ара дайым карым-

¹³ Ошол эле жерде

катнашын бекемдеп, жакындап келе жаткандай көрүнөт. Бүгүнкү күндө мамлекеттик мекемелерде кызматкерлердин жеке ибадаты үчүн ачылган намазканалар бар. Ал тургай, Жогорку Кеңештин имаратында 2 намазкана бар экени белгилүү. Бул көрүнүш жалгыз гана карапайым адамдардын эмес, мамлекеттик кызматкерлердин, маанилүү чечимдерди кабыл алган чиновниктердин дагы жашоосунда диндин белгилүү орду бар экенин көрсөтөт. Бул жерде эске алуучу нерсе, мамлекеттик ишканаларда намазканалардын болуусу проблема эмес, негизги маселе динди ким кандай максатта колдонуп жаткандыгында.

Кыргыз-орус Славян университетинин профессору, тарыхчы, Зайнидин Курмановдун пикири боюнча, Кыргызстандын исламдашуусу – нормалдуу кубулуш, анткени биз кааласак дагы, каалабасак дагы дүйнөлүк тенденция биздин коомчулукка тийбей койбойт. Керек болсо, диний партиялар пайда болуп, имам башында турган халифатты курууну талап кылат.¹⁴

Ал эми Кыргызстандагы “Согушту жана тынчтыкты чагылдыруу институтунун” директору А. Султанназаровдун оюу боюнча, дин эчак эле руханий институт болуу чегинен чыккан. Исламды кармангандардын санынын көбөйүшү бул –даяр электорат деген ойду туудурат. Дин акырындык менен саясий оюндардын куралына айланып, мээлүүн ислам радикалдык көз караштарга өз ордун алдырып бара жатат. Бул коомчулукта терс тенденцияларды жаратат.¹⁵

Дин таануучулар, дин коомдо интегративдик, регулятивдик, психотерапевдик жана коммуникативдик функцияны аткараарын айтышат. Социолог Бакыт Малтабаровдун айтымында, акыркы жылдары адамдар динди саясий максатта колдонуп жатышканын байкоо кыйын эмес. Социологияда аны "динди саясатташтыруу" же "саясатты диндештирүү" деп аташат. Дагы тагыраак айтсак, мамлекет дин ишине кийлигишет, дин мамлекет ишине аралашат деген сөз.¹⁶

Бул ырастоолордон кийин динди саясатташтыруу же саясатты диндештирүү процесси кандай жүрүп жатат деген суроо пайда болот.

Бул жараянды бир нече топко бөлүп карасак болот:

Биринчиси, саясий элитанын чоң саясий өнөктүктөр башталганда шайлоочулардын, анын ичинде динге ишенген электораттын көңүлүн, добушун алыш үчүн иштөөсү. Тагыраак айтканда шайлоо алдында диний риториканы көбүрөөк пайдаланып, кээ бир диндеги маселелерди мыйзамдаштыруу керектигин айтышат. Кандайдыр бир жолдор менен өзүн кудайчыл адам кылып көрсөтүүгө аракет кылышат.

¹⁴ https://24.kg/obschestvo/24382_politika_vs_religiya_hojdenie_po_mukam/

¹⁵ Ошол эле жерде.

¹⁶ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-policy-discussion/29450963.html>

Мисалы, 2017-жылкы президенттик шайлоонун алдында Т.Сариев Бишкек шаарындагы Ислам университетине барып, 18-кылымга таандык Куранды, окуу жайдын ректоруна эмес, кыргыз коомчулугуна белгилүү аалым Чубак ажыга тапшырган.¹⁷

Экинчиси, айрым мамлекеттик кызматкерлердин өзүнүн жеке кызыкчылыктары үчүн, саясий упай алуу үчүн динден пайдалануу аракеттери. Шайлоо мезгилинен сырткары дагы ар кандай кызыкчылыктар үчүн динди саясатташтыруу аракеттерин байкоого болот.

2016-жылы “Ата Мекен” фракциясынын лидери Өмүрбек Текебаев конституцияда бир дагы диндей бирдей нормасына каршы келе турган “Салттуу диндерге мамлекеттик колдоо жөнүндө” мыйзамды демилгелеп чыккан.¹⁸

2016-жылы июнь айында (аталган жылдын орозо айына туура келет) Жогорку Кеңештин депутаты Тазабек Икрамов жума күнкү түшкү тыныгууну 2 саатка узартуу боюнча мыйзам долбоорун сунуштаган. Натыйжада, “Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” мыйзам долбоору коомдук талкууга чыгып, керектүү сандагы колдоо таба алган эмес.¹⁹

2018-жылдын 21-августунда Парламенттин төрагасы Дастан Жумабеков өз куттуктоо сөзүндө айткан: “Дин башкармалыгынын айтылган жакшы ниеттерин, насаат сөздөрүн жүрөгүбүзгө түйүп, ошол иш-чаралар менен иш кылсак Кыргызстан мамлекетинин өнүгүшү да тез болот”- сөздөрү коомчулукта кызуу алынган. Бул дин катышкан саясий процесс болбосо дагы саясаттын диндешүүсүнө жакшы мисал десек болот.²⁰

Үчүнчүсү, дин кызматкерлеринин болуп жаткан маанилүү коомдук-саясий маселелерге активдүү катышуусу аркылуу болууда. Өлкөбүздө дин эркиндиги бар экени баарыбызга маалым. Бирок бул эркиндикти мыйзам чегинде пайдалана билүү керек.

Мисалы, 2016-жылдын июнь айындагы жума намаз үчүн түшкү тыныгууну эки саатка чейин узартуу демилгесин көтөрүп чыккан депутаттарды дин кызматкери колдоп, бул мыйзам долбоорун колдобогон эл өкүлүн Жанар Акаевге каршы болуп, "динге каршы чыкты" деп айыптаган жана анын мусулманчылык жөрөлгөлөрүнө катышпай турганын, жаназасына катышпай, бир дастоконго отурбай турганын айтып коркуткан.²¹

2017-жылы президенттик шайлоонун алдында дин кызматкери Чубак ажы Жалилов президенттикке талапкер С. Жээнбековду колдоп, экс-муфтий жана дин кызматкери катары эмес, КРнын жараны, Кыргызстандын паспортун көтөрүп жүргөн адам катары сүйлөп жатам деп элди дагы колдоого чакырган.²² Бул мисалдар ЖМКларга ачык билдирилгени үчүн билинип отурат. Дин кызматкерлеринин мындай чакырыктарын

¹⁷ https://www.youtube.com/watch?v=zNIFDLtm6_8

¹⁸ kabarlar.org/news/press/40410-saltnuu-dinderge-mamlekettik-koldoo-krst-zhnnd-myyzam-koldoo-tapty.html

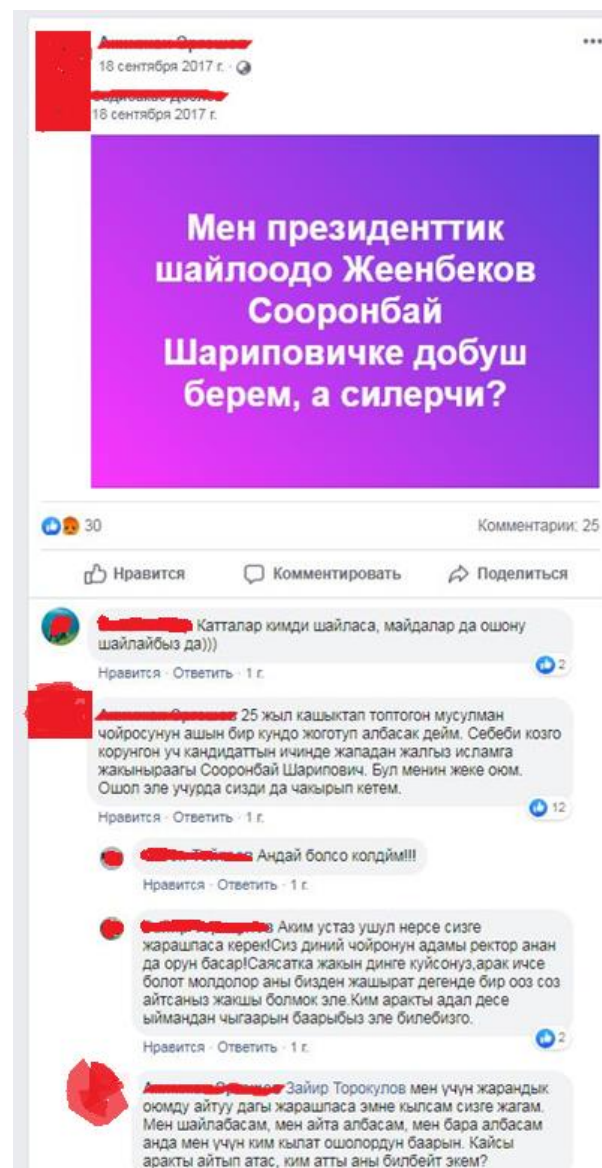
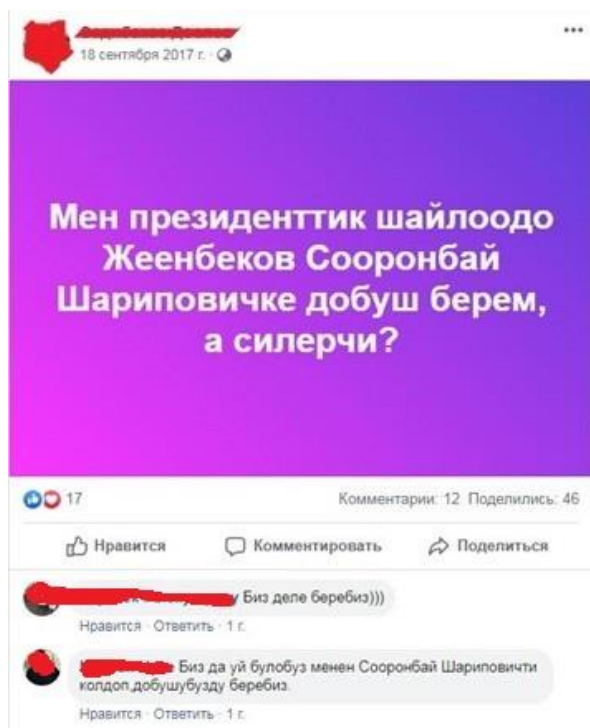
¹⁹ https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan/2016/06/160608_discussion_namaz

²⁰ <https://www.azattyk.org/a/kurman-ait-jumabekov-religion/29445427.html>

²¹ https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security/27786378.html

²² kabarlar.org/news/93631-chubak-azhy-men-sooronbay-zheenbekovdu-koldoym-zhana-baardy-k-musulmandardy-koldoogo-chakyr.html

социалдык тармактардан да жолуктурууга болот. Мисалы, КМБДнын кызматкери менен Бишкек шаарынын бир райондук имам-хатиби фейсбуктагы баракчасынын 2017-жылдын 18-сентябрында төмөндөгүдөй окшош пикирин жазышкан:

Жогоруда фрагментте көрүнүп тургандай, түздөн-түз өзүнүн позициясын билдирүү менен, чакыруу жүрүп жатат. Себеби комментарийде улуулар (катталар) кимге добуш берсе биз да, ошого добуш беребиз деп ээрчигендердин болгонун көрүүгө болот.

Төртүнчүсү, Дүйнөбий мамлекеттин принциптерин эске албастан, дин менен саясатты түздөн-түз байланыштыруудан пайда болгон көрүнүштөр. Мисалы, Турсунбай Бакир уулу Жогорку Кеңештин депутаты болгондо колун КРнын Конституциясынын үстүнө коюудан баш тартып, Курандын үстүнө колун коюп ант берген.²³ Өз сөзүндө,

²³ <http://limon.kg/news:63902>

акыркы 10 жылда Конституция бир нече жолу өзгөрдү, мен эч качан өзгөрбөгөн, ыйык китепке ант бердим, менин антым башкалардыкынан бекем деп белгилеген.²⁴

Бешинчиси, коомчулуктагы динди кармангандардын санын көбөйүүсү менен пайда болгон саясатташуу деп атасак болот. Мисалы, 2012-жылы түзүлгөн “Улуу Кыргызстан” партиясын Чубак ажы ачык колдогон. Себебин, аталган партияда дээрлик баары намаз окуган, өзүнүн шакирттеринен турган партия деп белгилеген.²⁵

Акыркысы, жергиликтүү бийликтин өз сегментин диний уюмдар менен алмаштыруусу. Мисалы, Ысык-Көл облусунун, Ак-Суу районунун Ак-Суу (Теплоключенка) айылындагы христиан-баптист аялдын сөөгүн жерге берүүдөн чыккан талашты айтсак болот. Айылдын диний лидерлери каршы болгонунан улам, кошуна айылга жерге беришкен. Жер муниципалдык менчик болгонуна карабастан айыл өкмөтү проблеманы чече алган эмес.²⁶

Дин менен мамлекеттин карым-катнашынын жалпы үч түрүн көрсөтүүгө болот:

1. Мамлекеттик жана муниципалдык органдар диний уюмдар менен “нейтралдуу” иш алып барат. Бул моделде мамлекет менен диний уюмдардын ортосунда дистанция болот дагы, диний уюмдар үчүн өз окуусун, ишмердүүлүгүн алып баруусуна жакшы мүмкүнчүлүктөр тузүлөт. Бул учурда мамлекет тараптан тыюу салуу, чектөө же көзөмөлдөө кыйын болот.

2. Мамлекеттик органдар “лидер” болушат. Диний уюмдар алардын сөзүн угушат. Бул учурда мамлекеттин үстөмдүгү басымдуулук кылат жана диний уюмдар мамлекеттин бекем көзөмөлүндө болот.

3. Дин уюмдар “лидер” болушат. Мамлекеттик органдар диний уюмдардын сөздөрүн угушат. Бул учурда диний уюмдардын сөзү өтүмдүү болуп, мамлекеттик органдардын ар кандай чечимдерди кабыл алуусунда таасирдүү болот.

Буга чейин экинчи булактарды, изилдөөлөрдү, макалаларды, ЖМКларды анализ кылуу менен ислам дини катышкан саясий процесстер саналып өттү.

Эксперттик сурамжылоонун жыйынтыгы:

Эксперттердин жалпы пикири боюнча ислам дини кыргыз саясатында белгилүү бир деңгээлде роль ойноп жатканын белгилеп кетишти.

Кыргыз саясатындагы исламдын ролу азырынча иликтөөгө алынып, анализ кылына элек. Биз кээ бир жарандар тууралуу сөз кылсак дагы, бул тема тагыраак иликтөөгө алынууга тийиш. Парламентте, жогорку мамлекеттик кызматтарда ошондой эле чоң ишкерлер исламдын 5 парзын аткарып жүрүшөт. Парламентте отургандардын бир бөлүгү ажыга барып келишкен, умрага барып келишкен. Чечим чыгарууда диний принциптин

²⁴ Ошол эле жерде

²⁵ https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_politics/27275039.html

²⁶ https://kaktus.media/doc/346425_delo_o_perezahorononii_vse_v_odnom_materiale.html

негизинде иш алып барбаса дагы дүйнө таанымына, жүрүш-турушуна, башка жарандарга болгон мамилесине, жумушуна болгон мамилесине дин өз таасирин тийгизген.²⁷ Ошондой эле ЖКда жана Президенттин аппаратында Таблиг жамааты, Мусулман агайындар сыяктуу чет өлкөдөн келген жамааттарды колдогон, тарапташтары бар.²⁸

Дин менен мамлекет кызматташып атат, балким динди пайдалануу болуп жатат. Себеби муну шайлоо учурунда жакшы байкайбыз, шайлоонун барлык түрүндө, президенттик, парламенттик жана жергиликтүү болсун динди киргизгенге аракет кылышат. Башка учурларда динди мамлекеттен сүрүп чыгарганга аракет кылышат.²⁹

Кыргызстанда дин менен саясатты айырмалаган түшүнүк жок. Саясий максатка жетиш үчүн динди болобу, акчаны болобу колдонуп, баары аралашып жаткан акыбал болуп атат. Ошону үчүн ылайык келгенде өзүнө кадыр-барктуу бирөөнү тапканга, элдин арасында, шайлоочулардын арасында колдоо тапканга аракет кылып жатышат. Мисал үчүн, саясатчылардын дээрлик көпчүлүгү өзүнүн айылына мечит салдырышкан, атасынын же чоң атасынын атын койдурушкан. Шайлоо учурунда намазга барып элге көрүнүшөт.³⁰

Дин азыр өзү баш аламан, чаржайыт жол менен бара жатат.³¹ Балким акырындык менен 70 жылда жоготкон өзүнүн ордун, позициясын тапканга аракет кылып жаткандыр. Бүгүнкү күндө мыйзам, диний уюмдарды ачуу, мечиттерди ачуу, медреселерди ачууга, көзөмөлдөөгө багытталган. Бирок дин мындан сырткары экономикалык тармакта дагы байкалууда т.а. халал индустрия, тамак-аш тармагы деп айтууга болот. Социалдык тармактагы болгон көрүнүштөр саясий тармакка кирүүсү бул мыйзам ченемдүү болуп саналат.³² Кээ бир активдүү мусулмандар жума күндөрү иштешпейт. Мисалы, Ош жана Жалал-Абад облустарында жеке-менчик фирмалар, жеке-менчик дүкөндөр, авто унаа оңдоочу жайлар жума күндөрү эс алып, ишемби, жекшемби күндөрү иштешет. Жергиликтүү калктан нараазычылык болсо дагы бул жеке-менчик болгондуктан адамдын жеке тандоосуна мыйзам дагы эч нерсе кыла албайт.³³

Жалпысынан саясатта дин маанилүү ролду ойноп жатат деп эсептейт эксперттердин көпчүлүгү, ал эми 2 гана эксперттин пикири боюна дин бүгүнкү күндө анча маанилүү ролду аткарбай эле. (1-сүрөт)

²⁷ №1 интервью

²⁸ №2 интервью

²⁹ №10 интервью

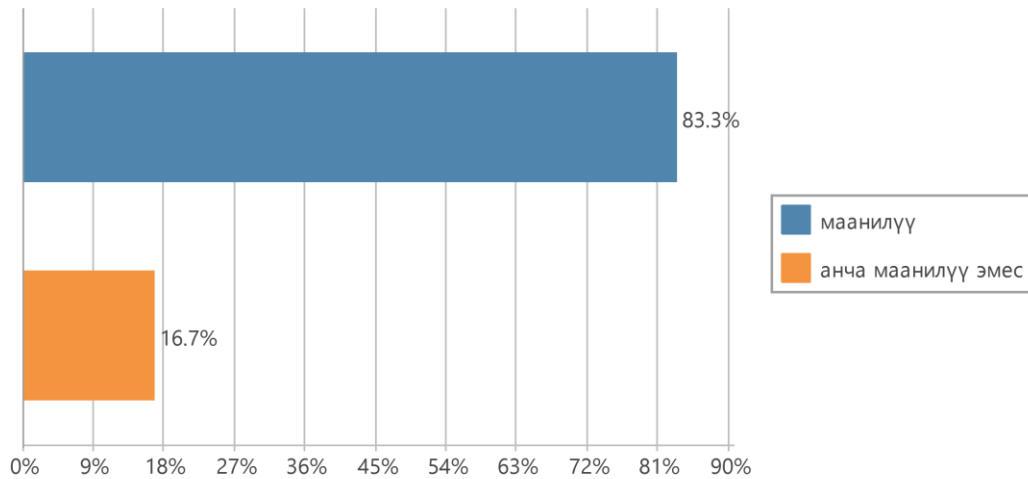
³⁰ №7 интервью

³¹ №7 интервью

³² №9 интервью

³³ №1 интервью

Кыргыз саясатында диндин ролу кандай?

1-сүрөт. Кыргыз саясатында ислам динин ролу боюнча эксперттердин пикири

Саясатчылар коомго өз таасирин тийгизүү максатында, өзгөчө шайлоо учурунда динди бир курал катары колдонуп жатышат. Акыркы президенттик шайлоодо кээ бир дин аалымдары ачык түрдө үгүттөө ишине катышса, аймактарда жашыруун түрдө мечиттерде белгилүү талапкерлерге үгүттөө иштерин жүргүзүштү.³⁴

Дин кызыкчылыктар үчүн пайдаланылып келе жатат. Айрым депутаттар өз ара динди кармануусуна карап мамиле түзүп, диний өзгөчөлүккө карап биригүүгө барып жатышат.³⁵ Ошондой эле диний чөйрөдө дагы, диний адамдардын дагы кызыкчылыгы саясий инсандар менен жүрүп жатканда, өзүнүн ордун сакташ үчүн болуп жатат. Муфтийликтен тартып казылыкка чейин кимдин артында жакшы рычаг болсо, күчтүү саясий адам болсо, ал казыны, ал муфтийди эч ким ордунан жылдыра албайт.³⁶

Сурамжылоого катышкан бардык эксперттердин пикири боюнча ислам дини саясатташтырылууда жана саясий максаттар үчүн дин бир курал (инструмент) катары колдонулуп жатканын билдиришти. Башкача айтканда Исламды пайдаланып бийликке келели дегендер ж.б. саясий кызыкчылыктар үчүн кээде динге жамынып алган учурлар болуп жатат. Себеби, эч бир саясий партиянын, саясий лидердин социалдык тармактардагы баракчасы айрым динаятчыларда болгондой жазылуучулары жок. 20-30-жаш аралыгындагы жаштардын арасында диний лидерлердин рейтинги жогору турат. Эгер, А. Нарматов менен Ч.Жалилов бир саясий партияга кирсе, ал партияны оңой эле ЖКга алып келе алат.³⁷

Ислам динин таасири кайсы деңгээлде болуп жатат? Бул суроо боюнча эксперттердин басымдуу өлүгү бардык деңгээлде (66,7%) т.а. жергиликтүү, райондук, облустук жана борбордук деңгээлде болуп жатат деген пикирди билдиришти (№2-сүрөт). Айрым эксперттердин пикири боюнча жергиликтүү деңгээлде(25%), бир гана эксперттин оюу боюнча борбордук деңгээлде болуп жатат (8,3%). Дин бардык аймактарда,

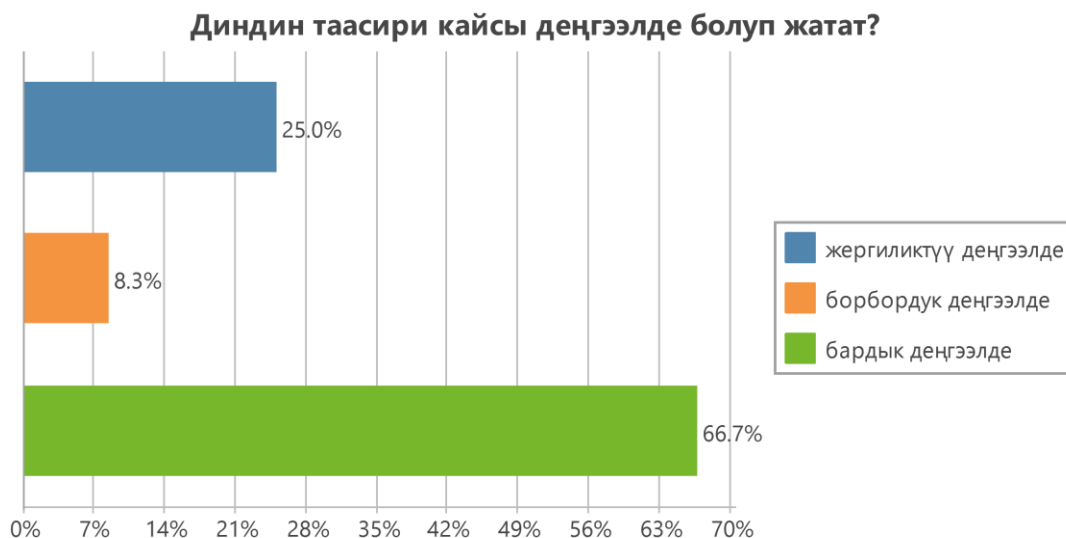
³⁴ №1 интервью

³⁵ №11 интервью

³⁶ №8 интервью

³⁷ №2 интервью

республикалык масштабда жайылгандыктан бардык жерде таасирин тийгизип жатат, о.э. жергиликтүү деңгээлде болсо айыл өкмөттүн бюджетинен мечитке килем алынган, ифтар уюштурлган фактыларды мисал катары айтса болот.³⁸ Ал эми бир эксперттин пикири боюнча, борбордук деңгээлде таасири көбүрөөк байкалат, себеби аймактарда облустарга, жер-жерлерге жараша таасири өзгөрүп турат.³⁹

2-сүрөт. Сурамжылоого катышкан эксперттердин пикири боюнча диндин таасири кайсы деңгээлде көбүрөөк

Динди саясатташтырууда диний ишмерлердин жана диний лидерлердин ролу кандай? –суроосу боюнча саясатчылар диний кызматкерлерди пайдаланууда деген орток пикирди байкоого болот (3-сүрөт). Мисалы, мындан 10 жыл мурун “Кыргызстан элдеринин ассамблеясы” аркылуу этникалык азчылыктын добушун алганга аракет кылган саясатчылар бүгүн элдин динчил бөлүгүнүн добушун алганга аракет кылып жатышат.⁴⁰ Диний активисттер саясий ишмерлерди угушат. Молдокелер өзү эле чыга калып сүйлөгөн жери жок, аларды колдогон бирөө болгондуктан, мындай кадамдарга барып жатышат. Учуроу келгенде саясий ишмерлер дагы ошол дин кызматкерин колдоп беришет.⁴¹ Бул суроого дин аалымы- “Диний ишмерлер аралашпай коюуга аргасыз. Себеби, өз кадырын, репутациясын сактап калууга аракет кылат. Эл дагы бул адамдардын пикирин уккусу келет. Канткенде Кыргызстаныбыз үчүн туура кылган болобуз, уят болбош үчүн эмне кылуу керек деп күтүшөт. Алардын үмүтүнө суу себиш үчүн, бир зарылчылык, жоопкерчилик болот,”-деген оюун билдирди.

Динди саясатташтыруу/саясатка аралаштыруу кимдер тараптан көбүрөөк болуп жатат? Дин ишмерлер тараптанбы же саясий ишмерлер тараптанбы? Бул суроого эксперттердин жарымы саясий ишмерлер тараптан болуп жатканын айтса, кээ бирлери эки тараптан бирдей болуп жатканын билдирди (3-сүрөт). Бир гана эксперттин оюу боюнча белгилүү аалымдардын өзгөчө муфтияттын мүчөлөрү тараптан динди саясатташтырып

³⁸ №6 интервью

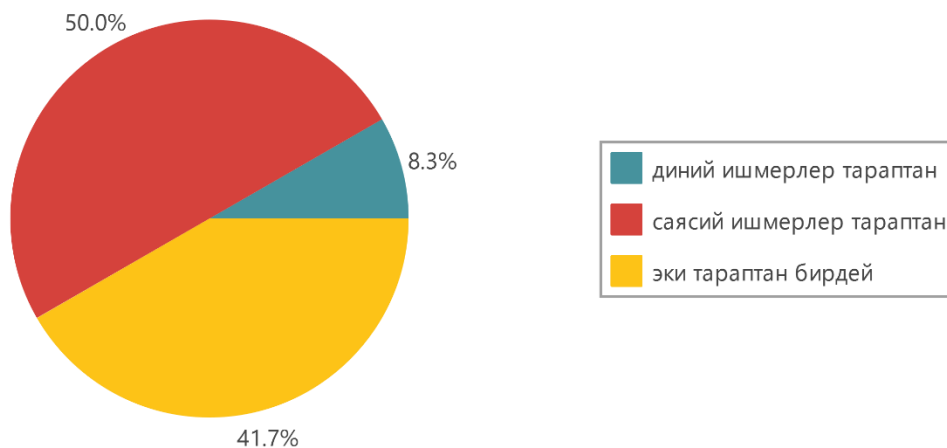
³⁹ №8 интервью

⁴⁰ № 6 интервью

⁴¹ №1 интервью

жатат.⁴² Диний кызматкерлер дагы мамлекетти биз башкарсак, мамлекетти ислам менен башкармайынча болбойт дегендер дагы жок эмес.⁴³

Динди саясатташтыруу/саясатка аралаштыруу кимдер тараптан көбүрөөк болуп жатат?

3-сүрөт. Динди саясатташтыруу/саясатка аралаштыруу кимдер тараптан көбүрөөк болуп жатат?

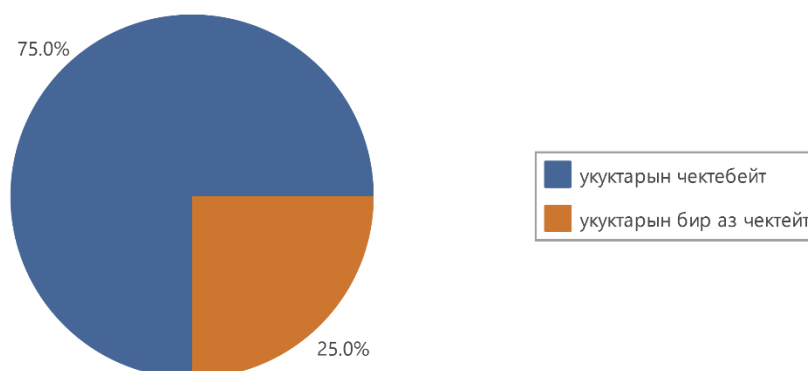
Эгер мамлекеттик же муниципалдык кызматкер динчил же динге жакын болсо өзүнүн кызматтык милдетин аткарууда кандай аткарышы керек? Эгерде кандайдыр бир чечим кабыл ала турган болсо, кайсы принциптерди колдонушу керек? Суроосу боюнча эксперттер кандай гана кызыкчылыктардын кагылышуусу болбосун мыйзамдын негизинде, функционалдык милдетинде көрсөтүлгөндөй аткарууга тийиш. Баш мыйзамда дин эркиндиги берилген, ар ким каалаган динин тутунат, ал эми кызмат, адискөйлүк, кесипкөйлүк менен инсандын жеке ишениминин ортосундагы чекти айырмалап билиши керек.

Шайлоо алдында дин кызматкерлери кызматка талапкерлер тууралуу өзүнүн позициясын билдире алышпайт. Бул бир жарандын эркиндигин же кандайдыр бир укуктарын чектебей элеби? Бул суроо боюнча эксперттердин жообу төмөндөгүдөй:

⁴² №12 интервью

⁴³ №7 интервью

Шайлоо алдында дин кызматкерлеринин позициясын билдире албоосу, алардын укуктарын чектебей элеби?

4-сүрөт. Шайлоо алдында дин кызматкерлери кызматка талапкерлер тууралуу өзүнүн позициясын билдире алышпайт. Бул бир жарандын эркиндигин же кандайдыр бир укуктарын чектебей элеби?

Биринчи топтогу эксперттердин баамында (4-сүрөт),

“Мыйзамда дин кызматкери болуп туруп, Муфтияттын структурасында, Аалымдар кеңешине мүчө болгон адамга тигил же бул талапкер үчүн жүгүрүүсүнө, үгүттөө иштери менен алек болууга тыюу салат. Бул жерде эч кандай укуктарды жана эркиндикти чектөө эмес бир тартипке келтирүү болуп саналат. Эч кандай чектөөсүз эле өз позициясын билдирип жатышат.”

Ал эми экинчи пикирди билдирген эксперттер, “Өлкөдөгү кандай гана маанилүү окуя болсо, ал тууралуу ар бир жаран өз оюн билдириши керек.⁴⁴ Диний кызматкерлер дагы мамлекетке салык төлөп аткандан кийин өз оюн айтуусу керек,⁴⁵ – деп эсептешет.

Диндин саясатташуусунун кайсы жеринде турабыз?

- “Динди бекем кармануу, диндин популярдуу болуусу жаңыдан эле башталгандыктан диндин саясатташуусунун деле башында турабыз деп айтсак болот. Азыр диндин саясатташуусунун калыптануу учурунда турабыз. Укуктук, демократиялык, светтик мамлекетке мүнөздүү болгон принциптерди коргоп, диндин саясатташуусуна жол бербеш керек.”⁴⁶
- “Жомок китептерде баатырларга айтылгандай оңго барсаң атың өлөт, солго барсаң өзүң өлөсүң дегендей, ортодо тандоо жолунда турабыз.”⁴⁷
- “Диндин саясатташуусунун босогосунда турабыз.”⁴⁸ “Динди саясатташтыруунун жабык фазасынан ачык фазасына өттүк, мындан ары

⁴⁴ №11 интервью

⁴⁵ №3 интервью

⁴⁶ №11 интервью

⁴⁷ №9 интервью

⁴⁸ №1 интервью

ачык түрдө динди саясатташтыруу болот, ”⁴⁹ – эксперттер сыяктуу жооп беришти.

Мындан кийин кандай процесстер болушу мүмкүн?

“Жакынкы жылдарда мусулман активисттер болгон бир нече саясий партия пайда болот. Бул ички регламенти динге негизделген, динди бекем карманган активисттерден түзүлгөн светтик-саясий партиялар болот. Бул партиялардын кандайдыр бир белгилери бар. Мисал үчүн, ачык билдиришпейт бирок саясатта динди колдогон активисттер бар жана диний активисттер акырындык менен бизнес структурада чоң компанияларды куруп, курулуш фирмаларды түзүп, соода компанияларын түзүп иштеп жатышат. Ушул ишкердик тармактардан эми саясий тарапка багыт алгандар болот. Чоң фирмалар өзүлөрүнүн кишисин киргизишет. 2020-жылы боло турган шайлоо бизге көп нерсени көрсөтөт. Мен ойлойм парламенттин 30% диний активисттерден түзүлөт. Буга чейин деле Таблиг жамаатынын мүчөсү Баткен шаарынын мэри болгон, ошондой эле өзү жаш ишкер, диний активист Ош шаардык кеңешинин депутаты болгон фактылар болгон.”⁵⁰

“Мурда саналуу гана намаз окуган бир-эки эле депутат бар болчу. Азыр намаз окугандардын саны көбөйүп калды. Ошондой болсо дагы, эл оозунда “Намаз окуган гана эмес, динди бекем кармангандардын партиясы түзүлөт. Башында өтө олуттуу адам турат, арасында аалымдар да болот. Шайлоодон өтүп кетсе, мамлекетти оңдоп жиберешет экен” –деген сөз айтылып жүрөт.”⁵¹

Эксперттер 2020-жылы боло турган шайлоодо динди пайдалануу көбүрөөк болот жана кийинки жылдарда саясаттагы диндин орду кандай боло тургандыгын көрсөтөт деп эсептешет.

Динди саясатташтыруунун натыйжасы эмне болот?

Динди саясатташтыруу эч качан жакшылыкка алып келбейт. Саясатташтыруу динди бузат, диндин практикасын бузат.⁵² Себеби саясатта кызыкчылыктар гана болот. Ал эми динде жеке кызыкчылыктар жок.⁵³ Саясаттагы ыпылас нерселер менен диндин аруулугу, тазалыгы бузулат дагы дин көбүрөөк зыян тартат.⁵⁴

Дүйнөлүк практикада, диндин саясатташуусу эч качан жакшылыкты, өнүгүүнү алып келген эмес. Муну чет өлкөнүн саясий партияларынын мисалынан көрсөк болот, мисалы, Египет, Тунис, Түркия ж.б. Диндин негизиндеги партия бийликке келчү болсо, Алжирдегидей жарандык согушка алып келиши мүмкүн.⁵⁵

⁴⁹ №2 интервью

⁵⁰ №1 интервью

⁵¹ №8 интервью

⁵² №9 интервью

⁵³ №11 интервью

⁵⁴ №3 интервью

⁵⁵ №7 интервью

Корутунду

Изилдөөнүн жыйынтыгы ислам динин коомчулукка кеңири тарап, динди бекем кармангандардын санынын көбөйүүсү менен динди саясатташтыруу аракеттери болуп жатканын көрсөттү. Көпчүлүк учурда, дин саясий лидерлер тарабынан саясий кызыкчылыктар үчүн курал болууда.

Кыргызстандагы динди саясатташтыруу жараянын төмөндөгүдөй жолдор менен ишке ашууда:

Биринчиси, саясий элитанын чоң саясий өнөктүктөр башталганда шайлоочулардын, анын ичинде динге ишенген электораттын көңүлүн, добушун алыш үчүн иштөөсү. Тагыраак айтканда шайлоо алдында диний риториканы көбүрөөк пайдаланып, кээ бир диндеги маселелерди мыйзамдаштыруу керектигин айтышат. Кандайдыр бир жолдор менен өзүн кудайчыл адам кылып көрсөтүүгө аракет кылышат, диний окуу жайга барып белек тартуу кылышат ж.б.

Экинчиси, айрым мамлекеттик кызматкерлердин өзүнүн жеке кызыкчылыктары үчүн, саясий упай алуу үчүн динден пайдалануу аракеттери. Шайлоо мезгилинен сырткары дагы ар кандай кызыкчылыктар үчүн динди саясатташтыруу аракеттерин байкоого болот. Мисалы үчүн, бир мыйзам долбоорун сунуштоо сыяктуу же майрам намазында диний башкармалыктын насааты боюнча иш кылсак өнүгөбүз сымал сөздү айтып динди карманган элден колдоо күтүүсү.

Үчүнчүсү, дин кызматкерлеринин болуп жаткан маанилүү коомдук-саясий маселелерге активдүү катышуусу аркылуу болууда. Мыйзамга туура келбеген нерселерди элге сунуштоосу, үгүттөөсү аркылуу болууда.

Төртүнчүсү, Дүйнөбий мамлекеттин принциптерин эске албастан, дин менен саясатты түздөн-түз байланыштыруудан пайда болгон көрүнүштөр. Конституцияга эмес Куранга ант берүү сыяктуу көрүнүштөр.

Бешинчиси, жергиликтүү бийликтин өз сегментин диний уюмдар менен алмаштыруусу.

Парламентте отургандардын бир бөлүгү ажыга барып келишкен, умрага барып келишкен. Чечим чыгарууда диний принциптин негизинде иш алып барбаса дагы дүйнө таанымына, жүрүш-турушуна, башка жарандарга болгон мамилесине, жумушуна болгон мамилесине дин өз таасирин тийгизген.

Дин кызыкчылыктар үчүн пайдаланылып келе жатат. Айрым депутаттар өз ара динди кармануусуна карап мамиле түзүп, диний өзгөчөлүккө карап биригүүгө барып жатышат.

КМДБнын структурасында жогорку кызматта болуш үчүн мамлекеттик бийликте тааныштар болуш керек.

Ислам дини саясатташтырылууда жана саясий максаттар үчүн дин бир курал (инструмент) катары колдонулууда.

Ислам динин таасири бардык деңгээлде т.а. жергиликтүү, райондук, облустук жана борбордук деңгээлде болуп жатат. Айыл өкмөтүнөн борбордук мамлекеттик органдарга чейин диндин таасири бар.

Динди саясатташтыруу көбүнчө саясий ишмерлер тараптан болуп жатат. Ошондой эле, диний кызматкерлер дагы мамлекетти биз башкарсак, мамлекетти ислам менен башкармайынча болбойт дегендер дагы жок эмес.

Жакынкы жылдарда мусулман активисттер болгон бир нече саясий партия пайда болот. Бул ички регламенти динге негизделген, динди бекем карманган активисттерден түзүлгөн светтик-саясий партиялар болот.

“Намаз окуган гана эмес, динди бекем кармангандардын партиясы түзүлөт. Башында өтө олуттуу адам турат, арасында аалымдар да болот. Шайлоодон өтүп кетсе, мамлекетти оңдоп жиберешет экен” –деген сөз айтылып жүрөт.

Динди саясатташтыруу эч качан жакшылыкка алып келбейт. Саясатташтыруу динди бузат, диндин практикасын бузат. Себеби саясатта кызыкчылыктар гана болот. Ал эми динде жеке кызыкчылыктар жок. Саясаттагы ыпылас нерселер менен диндин аруулугу, тазалыгы бузулат дагы дин көбүрөөк зыян тартат.

Дүйнөлүк практикада, диндин саясатташуусу эч качан жакшылыкты, өнүгүүнү алып келген эмес. Муну чет өлкөнүн саясий партияларынын мисалынан көрсөк болот.

Дин менен мамлекеттин карым-катнашынын жалпы үч түрүн көрсөтүүгө болот:

1. Мамлекеттик жана муниципалдык органдар диний уюмдар менен “нейтралдуу” иш алып барат.

2. Мамлекеттик органдар “лидер” болушат.

3. Дин уюмдар “лидер” болушат. Жалпы дүйнөлүк коомчулукта, адамзат тарыхында дин коомдун турмушунда саясий-экономикалык жашоосунда, коомдун биримдигин сактоодо ж.б. маанилүү көйгөйлөрүн чечүүдө маанилүү ролду ойноп келген. Биздин коомчулуктун дагы айрым маселелерин чечүүдө диндин потенциалын туура колдонуу менен мамлекетке, элге пайда алып келерин четке какпоо керек.

Сунуштамалар

КР Дин Иштери Мамлекеттик Комиссиясына

- Мамлекеттин светтик принцибин, 2014-2020-жылдарга карата диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын концепциясында көрсөтүлгөн сыяктуу мыйзам аркылуу бекемдеш керек.
- Динди бир саясий курал катары колдонууга уруксат бербеш керек. Коомдо диндин орду, функциясын так түшүндүрүп берүү менен саясий жана диний кызматкерлерге профилактикалык иш-чараларды жүргүзүү керек жана бул багытта колдонмо материалдарды иштеп чыгуу керек.
- Американын, Франциянын же башка мамлекеттин эмес өзүбүздүн светтик түшүнүгүбүздү, принцибибизди иштеп чыгуубуз керек.
- “Шайлоо процессинде дин” аттуу колдонмо иштеп чыгуу. (мамлекеттик органдар, жергиликтүү башкаруу органдары жана диний уюмдардын шайлоо процессинде өз-ара аракеттенүүлөрү жөнүндө колдонмо)

КР Борбордук Шайлоо Комиссиясына

- Шайлоо процессинде диний факторду колдонууну жөнгө салуу, байкоо жүргүзүү үчүн тиешелүү мамлекеттик органдардын кызматкерлеринен, Аалымдар кеңешинин мүчөлөрүнөн турган жумушчу топ тузүү жана колдонмо иштеп чыгаруу
- Саясий партиялардын жана талапкерлердин өкүлдөрүнө, байкоочуларга колдонмо даярдап чыгарыш керек жана тренингдерди өткөзүш керек

Кыргызстан Мусулмандар Диний Башкармалыгына

- Дин кызматкерлери үчүн шайлоо алдында, үгүт учурунда жана шайлоо учурунда талапкерлер жана саясий партиялар менен кандай мамиледе болуш керек деген колдонмо чыгарыш керек.
- Ошондой эле бул багытта тренингдерди өткөрүш керек.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

Расмий булактар

1. Кыргыз Республикасынын Башмыйзамы 2010-ж.
2. Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасындашы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндөгү” Мыйзамы 2008-жыл 31-декабрь №282
3. Кыргыз Республикасынын дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы, КР Өкмөтүнүн 2006-жылдын 6-майынын №324 токтому менен бекитилген
4. Кыргыз Республикасынын 2014-2020-жылдарга дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы, КР Президентинин Жарлыгы менен 2014-жылдын 17-ноябрында бекитилген
5. Кыргыз Республикасынын Коргоо Кеңешинин “Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаты жөнүндөгү” №01 Чечими 2014-жыл 3-февраль
6. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрындагы ПЖ № 203 Жарлыгы менен бекитилген «2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын КОНЦЕПЦИЯСЫ”

Монографиялар, изилдөөлөр жана колдонмолор

1. Бектанова А. Религия в системе гражданского общества в Кыргызстане Тамбов: Грамота, 2017. № 2 (116).
2. Молдалиев, О. Ислам и политика: политизация Ислама или исламизация политики...? Бишкек, 2008
3. Чотаев З., Исаева Г., Турсунбеков З., Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат: Кыргызстандагы мыйзам негиздери, концепция жана “салттуу ислам” Бишкек, 2015
4. Чотаев З., Турсунбеков З., Жумакунов Э., Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат жана Кыргызстандагы диний агымдар, Бишкек, 2015
5. Чотаев З., Исаева Г., Турсунбеков З., Мамлекет жана дин, усулдук китепче Бишкек, 2015
6. Элебаева А., Эсенаманова Н., Влияния религиозного фактора на социально-политическую ситуацию в Кыргызской Республике, Бишкек, 2016
7. Элебаева А. Взаимоотношения религии и государства В Кыргызской Республике, Вестник КРСУ 2017 том 17 №2

8. Ибраев А.О. Приоритетные направления религиозной политики Кыргызстана, Восточный университет им. Махмуда-Кашгари-Барскани
9. Кабак Д., Эсенгельдиев А., Свобода вероисповедания в Кыргызской Республике: обзор правового обеспечения и практики, Бишкек 2011
10. Крылов А. Религия в общественной-политической жизни Кыргызстана, Центральная Азия и Кафказ №6 (48), Москва 2006
11. Курбанова Н. О религиозной ситуации в Кыргызстане
12. Маликов К. Кыргызстандагы мусулмандар коомчулугунун азыркы мезгилдеги социалдык активдүүлүгү, Кыскача сереп, Бишкек, 2010
13. Маликов К. Свобода вероисповедания и общественная безопасность: оценка и перспективы развития религиозной ситуации в Кыргызстане
14. Насетдинов Э., Эсенаманова Н. Религиозная безопасность в Кыргызской Республике. Бишкек, 2014
15. Сабырова Ч. Религия и выборы. 2017 год, Бишкек 2017
16. Субъективные стороны религиозности населения Кыргызстана
<http://www.nisi.kg/93-ekspertnoe-mnenie/222-sub-ektivnye-storony-religioznosti-naseleniya-kyrgyzstana.html>
17. Идут ли исламские религиозные организации во власть?
<http://www.center.kg/article/44>

Мезгилдүү басылма жана Интернет материалдары

1. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security/27786378.html
2. <https://www.azattyk.org/a/kurman-ait-jumabekov-religion/29445427.html>
3. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_religion/28748949.html
4. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_friday_day_off/24900069.html
5. [azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_juma_namaz_/27669507.html](https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_juma_namaz_/27669507.html)
6. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_human_rights_religion_social/28883451.html
7. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-policy-discussion/29450963.html>
8. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_culture/26893546.html
9. <https://www.azattyk.org/a/28762574.html>

10. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-opinions-dialog/29911761.html>
11. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-politics-religion-opinion/29891804.html>
12. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-policy-discussion/29450963.html>
13. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_mirsaitov/27959171.html
14. https://www.azattyk.org/a/content_russia_central_asia_malassenko_interview/26672077.html
15. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_elections_religion_debate_round_table/28664621.html
16. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_politics_religion/26970042.html
17. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_security_politics/27211589.html
18. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_religion/27259595.html
19. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_election_politics/27275039.html
20. <https://www.azattyk.org/a/28760256.html>
21. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_blog_myrzabaev/28145824.html
22. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_malikov/28762537.html
23. https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan/2016/06/160608_discussion_namaz
24. <https://kabarlar.org/news/93631-chubak-azhy-men-sooronbay-zheenbekovdu-koldoym-zhana-baardyk-musulmandardy-koldoogo-chakyram.html>
25. kabarlar.org/news/press/40410-salttuu-dinderge-mamlekettik-koldoo-krst-zhnd-myyzam-koldoo-tapy.html
26. <https://vesti.kg/politika/item/35865-chubak-azhyi-zhalilov-ya-proshu-u-vsevyishnego-chtobyi-na-vyborah-pobedili-chestnyie-lyudi.html>
27. https://vesti.kg/index.php/amp?option=com_k2&view=item&id=36967&Itemid=83
28. https://www.gezitter.org/society/72510_rukovoditeli_ojidayuschie_podderjku_ot_religii/
29. <http://www.turmush.kg/news:232741>
30. http://idmedina.ru/books/history_culture/minaret/19-20/malikov.htm
31. <http://easttime.ru/analytics/kyrgyzstan/subektivnye-storony-religioznosti-naseleniya-kyrgyzstana/11998>
32. <http://kabar.kg/news/nazira-kurbanova-o-religioznoi-situacii-v-kyrgyzstane/>

33. <http://slovo.kg/?p=95497>
34. https://24.kg/obschestvo/24382_politika_vs_religiya_hojdenie_po_mukam/ Политика vs религия. Хождение по мукам

Социалдык тармактар

1. <https://www.facebook.com/akimmuslim/posts/863148483860627>
2. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=339310533141166&id=100011866672824
3. <https://ok.ru/islamnurukg/topic/64335145888714>
4. https://www.youtube.com/watch?v=zNIFDLtm6_8
5. https://www.youtube.com/watch?v=4Hb_I4uHSe4